

**РІВНЕНСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ ГУМАНІТАРНИЙ
УНІВЕРСИТЕТ**

Збірник наукових праць
**ОНОВЛЕННЯ ЗМІСТУ, ФОРМ ТА МЕТОДІВ
НАВЧАННЯ І ВИХОВАННЯ В ЗАКЛАДАХ
ОСВІТИ**

**СЕРІЯ:
*ПСИХОЛОГІЯ***

**ФОРМУВАННЯ НОВОЇ ПАРАДИГМИ САМОСВІДОМОСТІ
У ПСИХОЛОГІЧНІЙ НАУЦІ**

Наукові записки
Рівненського державного гуманітарного університету

Випуск 30

Заснований У 1996 р.

Рівне -2004

ББК 74.20

0-59

УДК:37:371: 372: 373: 374: 376: 378: 379

Оновлення змісту, форм та методів навчання і виховання в закладах освіти. Формування парадигми самосвідомості у психологічній науці: Збірник наукових праць. Наукові записки Рівненського державного гуманітарного університету. Випуск 30. — Рівне: РДГУ, 2004. - 250 с.

Збірник наукових праць містить статті з актуальних проблем психології самосвідомості .

Опубліковані матеріали можуть бути корисними для науковців, практичних психологів, вихователів, учителів, викладачів та студентів вищих навчальних закладів гуманітарного спрямування.

РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ:

Головний редактор :

Хом'як Іван Миколайович - доктор педагогічних наук, професор (Рівненський державний гуманітарний університет);

Заступник головного редактора:

Янцур Микола Сергійович – кандидат педагогічних наук, професор (відповідальний секретар) (Рівненський державний гуманітарний університет).

ЧЛЕНИ РЕДАКЦІЙНОЇ КОЛЕГІЇ

Бех Іван Дмитрович - доктор психологічних наук, професор, член-кореспондент АПН України (Інститут проблем виховання АПН України);

Воробієв Анатолій Миколайович кандидат педагогічних наук, професор (Рівненський державний гуманітарний університет);

Дем'янчук Анатолій Степанович - доктор педагогічних наук, професор, дійсний член АНВШ України (Міжнародний університет „Рівненський економіко-гуманітарний інститут” імені Степана Дем'янчука);

Карпенчук Світлана Григорівна – доктор педагогічних наук, професор (Рівненський державний гуманітарний університет);

Коваль Ганна Петрівна - доктор педагогічних наук, професор (Рівненський державний гуманітарний університет);

Левківський Михайло Васильович – доктор педагогічних наук, професор (Житомирський державний педагогічний університет ім. Івана Франка);

Лисенко Неля Василівна - доктор педагогічних наук, професор (Прикарпатський педагогічний університет ім.В.Стефаника);

Лісова Світлана Валеріївна - доктор педагогічних наук, професор (Міжнародний університет „Рівненський економіко-гуманітарний інститут” імені Степана Дем'янчука);

Малафійк Іван Васильович – кандидат педагогічних наук, професор, член-кореспондент АПСН (Рівненський державний гуманітарний університет);

Мітюров Борис Никифорович – доктор педагогічних наук, професор, дійсний член АПСН (Рівненський державний гуманітарний університет);

Павелків Роман Володимирович – кандидат психологічних наук, професор (Рівненський державний гуманітарний університет);

Павлютенков Євген Михайлович - доктор педагогічних наук, професор (Запорізький обласний інститут удосконалення вчителів);

Пальчевський Степан Сергійович – доктор педагогічних наук, професор (Рівненський державний гуманітарний університет);

Пасічник Ігор Демидович - доктор психологічних наук, професор (Національний університет "Острозька Академія");

Поніманська Тамара Іллівна - кандидат педагогічних наук, професор (Рівненський державний гуманітарний університет);

Савчин Мирослав Васильович - доктор психологічних наук, професор (Дрогобицький державний педагогічний інститут ім. Івана Франка);

Терещук Григорій Васильович - доктор педагогічних наук, професор (Тернопільський державний педагогічний університет ім. Володимира Гнатюка);

Тищук Віталій Іванович - кандидат педагогічних наук, професор, член-кореспондент АПСН (Рівненський державний гуманітарний університет).

Затверджено Вченою Радою Рівненського державного гуманітарного університету (протокол № 3 від 28.10.2004 р.).

Збірник затверджений ВАК України як наукове фахове видання, в якому можуть публікуватися результати дисертаційних робіт на здобуття наукового ступеня доктора і кандидата наук з педагогіки (постанова Президії ВАК України №1-05/7 від 9.06.1999 р. та додаток до постанови ВАК України від 11.10.2000 р. № 1 - 03/8).

За достовірність фактів, дат, назв і т. п. відповідають автори статей. Думки авторів можуть не збігатися з позицією редколегії. Рукописи не рецензуються і не повертаються.

Адреса редакції: 33028 м. Рівне, вул. Остафова, 31.

Рівненський державний гуманітарний університет

ISBN 966—7281—07—8.

© Рівненський державний гуманітарний університет, 2004

Висновки

У висновку відзначимо те, що витоком морально-духовної самосвідомості, її сутнісним показником, екзистенцією існування у структурі особистості виступає позитивне емоційно-ціннісне ставлення до іншої людини. Важливо, що таке ставлення до іншого є безумовним і ніколи не співвідноситься з якимись переживаннями, що стали лише відповіддю на почуття іншого. Вони не можуть бути прагматичними, а є емоційним поривом доброго, енергетичним зарядом існуючого належного, нормативно-ціннісного «Я» підростаючої особистості. Первісно ці емоційні пориви конкретизовані відносно тих, кого безпосередньо любить і приймає дитина. Вони ще не інтегровані в цілісне особистісне утворення і виявляються ситуативно, спонтанно. З поступовим розвитком самосвідомості у старшому дошкільному і молодшому шкільному віці, а особливо з ускладненням змісту і смислу самосвідомості у підлітковому віці, актуалізуються прояви більш інтегрованих, узагальнених емоційних переживань: сорому, вини, совісті, честі, гідності та відповідальності.

Змістовно-сміслові поле кожної форми моральної самосвідомості підлітка, а також найважливіша її властивість – відповідальність, котра синтезує у своєму змісті рідкісну сукупність позитивних моральних якостей та почуттів, уміщують у собі ціннісне ставлення до іншого – співпереживання. Саме ця розвинута емоція підлітка є психологічною одиницею його моральної самосвідомості внаслідок того, що вона пронизує кожний її структурний компонент. Перспективою наших подальших досліджень стане визначення ціннісного ставлення та самоставлення особистості підлітків у взаємозв'язку з розвитком у них моральної відповідальності.

Література

1. Бех І.Д. Особистісно зорієнтоване виховання: Наук.-метод. посібник.- К.: УЗМН, 1998. – 204с.
2. Боришевський М.Й. Розвиток морального саморегулювання поведінки учнів // Психологія: Зб. наук. пр. – К.: Рад. школа, 1985. – С. 3 – 11.
3. Булах І.С. Психологія особистісного зростання підлітка: Монографія. – К.: НПУ імені М.П.Драгоманова, 2003. – 340с.
4. Савчин М.В. Психологія відповідальної поведінки. – К.: Україна- Віта, 1996. – 130с.
5. Божович Л.И. Проблемы формирования личности: Избр. психол. тр./ Под ред. Д.Й. Фельдштейна. – М., 1995. – 212с.
6. Братусь Б.С. Нравственное сознание личности (Психологическое исследование). – М.: Знание, 1985. – 64с.
7. Воловикова М.И., Ребеко Т.А. Соотношение когнитивного и морального развития // Психология личности в социалистическом обществе. – М., 1990. – Ч.П. – С. 80-87.
8. Муздыбаев К. Психология ответственности. – Л.: Наука, 1983. – 240с.
9. Наш проблемный подросток: понять и договориться / Под ред. Л.А.Регуш. – СПб : Изд.-во « Союз», 2001. – 191с.
10. Прихожан А.М. О возрастном подходе в нравственном воспитании детей // Вопросы психологии. – 1981. - № 2. – С. 143 – 149.
11. Психологические программы развития личности в подростковом и юношеском возрасте / Под ред. И.В.Дубровиной. – Екатеринбург: Деловая книга, 2000. – 128с.
12. Психология подростка. Полное руководство / Под ред. А.А.Реана. – СПб: «Прайм – ЕВРОЗНАК», М.: «ОЛМА – ПРЕСС», 2003. – 432с.
13. Психология подростка: Хрестоматия / Сост. Ю.П.Фролов. – М.: Рос. пед. агенство, 1997. – 526с.
14. Психология самосознания: Хрестоматия. - Самара: Изд. Дом «БАХРАХ», 2000. – 672с.
15. Фельдштейн Д.И. Психология взросления: структурно-содержательные характеристики процесса развития личности. – М.: Моск. изд.- психол. ин.-т: Флинта, 1999. – 672с.
16. Флоренская Т.А. Диалог в практической психологии: наука о душе. – М.: Владос, 2001. – 208с.
17. Цукерман Г.А. Психология саморазвития: задача для подростков и их педагогов. – М. – Рига: ПЦ « Эксперимент», 1995. – 239с.

Резюме

В статье отображен генезис моральной ответственности личности подростка, анализируются уровни развития этого интегрирующего образования в младшем, среднем и старшем подростковом возрасте.

Summary

The article depicts the genesis of moral responsibility of teenager's personality. It also analyses the levels of this integrative educational development at junior middle and senior teenager's age.

УДК 159.923.2

А.М. Воробйов

**ПРОБЛЕМА САМОРЕАЛІЗАЦІЇ ОСОБИСТОСТІ ЯК СОЦІАЛЬНОГО ЯВИЩА В СИСТЕМІ
„СУСПІЛЬСТВО-ІНДИВІД”**

Стаття присвячена дослідженню проблеми самосвідомості, як конструктивного потенціалу особистості, що виявляється в основних сферах життєдіяльності через різноманітні форми її вияву.

Ключові слова: гуманістична психологія, самореалізація особистості, самоактуалізація.

Постановка проблеми

Способи включення особистості в систему „суспільство-індивід” зумовлюють характер соціальної активності особистості, задають її як внутрішні, так і зовнішні детермінанти. Теоретичне спрямування гуманістичної психології класифікує сутність людини у напрямку особистісного росту, творчості і самодостатності, розглядаючи людину як „третю силу” чи „розвиток потенціалу людини”.

В такому аспекті автор вперше і робить наукові розвідки в дослідженні цієї проблеми. Аналітика розкриття проблеми самореалізації особистості в контексті „суспільство-індивід” *дозволяє нам стверджувати*, що сучасне бачення цих питань, не зводиться до розгляду проблеми „суспільство-індивід” у контексті тільки індивідуальної поведінки в узгодженні із суспільним благом, а з максимальним врахуванням потреб, інтересів, цілей, ідеалів, волі, почуттів особистості, її природного прагнення виконати себе, втілити, здійснити свою особистість.

На нашу думку, засадним принципом такого способу є самореалізація особистості, як процес усвідомленого, найбільш повного і вільного опрідметнення сутнісних сил особистості в ході її багатогранної життєдіяльності, що здійснюється за внутрішньою потребою. Це і стало *метою* нашого дослідження

Зарубіжні і вітчизняні теоретики і практики у значній мірі схилились до подібних поглядів, зокрема Фромм, Олпорт, Келлі, Роджерс, Маслоу, Л.С. Виготський, С.Л. Рубінштейн, Г.С. Костюк, О.М. Леонтьєв. Слід, особливо відзначити розробника цієї проблеми Абрахама Маслоу, який отримав загальне визнання, як видатний представник гуманістичної теорії особистості. Його теорія самоактуалізації, самореалізації, де особистість виявляє практичне ставлення до світу втілюючи власну філософію, заснована на вивченні здорових і зрілих людей, яка показує основні теми і положення, характерні для гуманістичного спрямування. При цьому вона здійснює акт самореалізації – накладає на об’єкт діяльності відбиток своєї неповторності. Проте особистість поєднує в собі і теоретичне, і практичне ставлення до дійсності. Це об’єднання здійснюється за допомогою вчинку, в якому останні стають його внутрішньою і зовнішньою складовими. Вчинок, як одиниця особистості, як акт самореалізації та творчості і є єдністю пізнавального і практичного ставлення до світу. Життя людини не можна зрозуміти, якщо не приймати до уваги найвищі прагнення. Особистісний ріст, наявність потенціалу саморегулювання і ефективного функціонування, самоактуалізація, самореалізація, пошуки ідентичності і автономності.

При спробі сформулювати визначення самоактуалізації через самореалізацію у А. Маслоу виникли труднощі. Він вважав, що у всіх людей є певні ще не виражені таланти чи здібності, які їм потрібно реалізувати чи актуалізувати. А. Маслоу та інші гуманістичні психологи описують цей феномен як бажання самореалізувати цей потенціал, досягнути досконалості, розкриття у повній мірі.

Даючи оцінку гуманістичному підходу до особистості, слід визначити його емпіричні і концептуальні основи. На нашу думку, засадним принципом такого способу є самореалізація особистості, яку в цілому, коротко можна охарактеризувати як процес усвідомленого, найбільш повного і вільного опрідметнення сутнісних сил особистості в ході її багатогранної життєдіяльності, що здійснюється за внутрішньою потребою.

Самореалізація особистості як принцип включеності індивіда в систему суспільних відносин створює можливості по іншому осмислити деякі проблеми. По-перше, під таким кутом зору соціальну активність особистості можна розглядати як результат втілення її сутнісних сил, а це важливо для розуміння джерел входження, включеності індивіда в існуючі сфери суспільної діяльності. Другим важливим моментом даного принципу є те, що індивід виступає як активний творець суспільного життя, а не лише як його результат. По-третє, такий спосіб включеності індивіда в систему суспільних відносин виявляє усвідомлену, вільну і, що дуже важливо для поставлених тут проблем, зацікавлену його участь в конструюванні суспільства завдяки розкриттю власних потенцій (здібностей, потреб, інтересів, цілей, ідеалів, волі, розуму тощо).

Отже, звернення до самореалізації особистості як принципу включеності індивіда в систему суспільних зв’язків вимагає підвищеної уваги, насамперед, до питання про стимулювання творчої, а головне конструктивної діяльності індивіда. Адже стимули, що не відображають інтереси особистості, не змушують її до справжньої, повної та цілісної самореалізації. І це досить глибоко зрозуміли, в цілому, в рамках західної цивілізації. Тому не дивно, що тема самореалізації особистості в загальній проблематиці досліджень людини займає зараз центральне місце в західній психологічній літературі. Трохи з запізненням, але самореалізація особистості ствердилась як важливий напрямок дослідницької роботи і у вітчизняному гуманітарному знанні.

Таким чином, за останні десятиріччя важливість проблеми самореалізації особистості в цілому усвідомлена як зарубіжною, так і вітчизняною наукою. Однак, при всій позитивності цього факту, потрібно зазначити, що досліджуючи феномен самореалізації, вчені, як правило, не охоплюють всю сферу життя особистості в системі „суспільство-індивід”. Площиною самореалізації особистості визнають чи то виробничі процеси, чи працю в цілому, чи то дозвілля, спорт, мистецтво, чи то духовне, вольове життя

людини. Вважаючи, мабуть, що саме тут можливе адекватне співпадання природи людини з сутністю самореалізації. Правда, з усіх напрямків західної філософії, що досліджують феномен особистості, можна виокремити так звану „гуманістичну” психологію. В цілому займаючись проблемами соціалізації людини як особистості, представники цієї школи говорять про самореалізацію особистості як важливу ціннісну орієнтацію поведінки людей, особливо молоді. Спочатку А. Маслоу створив теорію ієрархії потреб, де визначив п'ять їх рівнів: фізіологічні; потреба в безпеці; потреба в любові; потреба в самоствердженні; потреба в самоактуалізації та самореалізації. На кожному ступені життя поведінка людини детермінована потребами даного рівня. Будучи задоволеними вони поступаються місцем потребам більш високого рангу. Самореалізація серед них знаходиться найвище. Потім С. Реншон та Р. Інглхарт дослідили природу потреб зокрема і в самоактуалізації.

Звернемося до аналізу самореалізації особистості як соціального явища. Насамперед потрібно сказати, що даний процес тісно чи іншою мірою присутній у життєдіяльності кожної людини. В свій час Гегель, називаючи самореалізацію всезагальною і абсолютною потребою, писав: „Хлопчик кидає камені в річку і захоплюється колами, що розходяться на воді, споглядаючи в цьому власне творіння. Ця потреба проходить через різноманітні явища аж до тієї форми самовиробництва в зовнішніх речах, яку ми бачимо в творах мистецтва” [1,37]. І це вірно, адже кожен з нас рано чи пізно прагне зазирнути у власну природу як щось таємниче і тому дуже цікаве. Не випадково самопізнання виступає першим суттєвим моментом самореалізації особистості. А остання, як відомо, являє собою складну, багаторівневу, багатопланову структуру, зміст якої залежить не лише від багатства природних передумов, але і від широти та глибини включеності індивіда в систему суспільних зв'язків, а також від ступеня соціальноактивної діяльності, що відображає суб'єктний рівень розвитку особистості. Чим більш диференційована і складніша структура індивідуальної людської діяльності та суспільних відносин, де вона здійснюється, тим активніше і повніше освоюватиме індивід багатоголосся досягнутої суспільством культури, тим більш багатший він як особистість, тим більш багатша і різноманітна його особистісна структура, його сутнісні сили. Самопізнання спрямоване саме на виявлення останніх, до яких в науці відносять потреби, здібності, інтереси, цілі, ідеали, волю, розум, емоції, почуття тощо.

Глибоке самопізнання – необхідна умова визначення людиною своїх можливостей. Без самопізнання немає вибору цілі, немає усвідомленої діяльності, неможлива, врешті, самореалізація особистості. В ході самопізнання відбувається не лише опредметнення природно-соціальної сутності особистості новим змістом. Як постійний процес розвитку самопізнання означає і постійне критичне ставлення особистості до самої себе. Вона знаходиться у вічному неспокої, самозміні, самозапереченні. Виступаючи як передумова самореалізації, самопізнання особистості можливе тільки в процесі попередньої соціалізації - самореалізації, коли особистість, освоюючи набутий досвід, відкриває в собі нові можливості, невикористані резерви, таким чином, глибше і повніше пізнає себе.

Щоб пізнавати власні сутнісні сили, потрібно їх проявити, адже сила вимірюється її проявом. Проявити ж свої сили можна лише завдяки практичній діяльності, порівнявши з сутнісними силами іншої людини. Чим ширші і глибші можливості такого порівняння, що врешті залежить від багатства суспільних зв'язків особистості, тим більші можливості адекватного самопізнання. Останнє, таким чином, - практичне ставлення людини до людини і завдяки цьому – до самої себе. Розкриваючи в процесі самопізнання власні достоїнства і недоліки, особистість, таким чином, накреслює майбутній рівень, інтенсивність, масштаб своєї самореалізації.

Вміння індивіда усвідомлювати і ідентифікувати себе як суб'єкта свідомості, спілкування і дії, виокремлюючи себе з оточуючого світу і протиставляючи себе йому, ставитись до актів власної свідомості критично – це важливі особливості самосвідомості. Будучи повернутою на пізнання внутрішнього світу особистості та її відносин з об'єктивною реальністю, самосвідомість стає такою формою знання, де особистість одночасно є і суб'єктом, і об'єктом пізнання. В такому процесі людина усвідомлює свої знання, досвід, творчі можливості, виходячи з яких і накреслює цілі самореалізації, її форми та способи. Таким чином, використання результатів самосвідомості виступає внутрішнім регулятором обдумування цілеспрямованої діяльності особистості, яка, як стверджує Л. Коган, виступає основною функцією і ціллю самосвідомості [2,11].

Як складне за структурою явище, самосвідомість особистості має своїм основним елементом самооцінку, тобто певне ставлення особистості до самої себе. Самооцінка – це підсумок процесу самопізнання особистості. Вона ж виконує одночасно коректуючу функцію по відношенню до самореалізації. Вимірюючи власну вартість завдяки практичному саморозгортанню, особистість в самооцінці одночасно доробляє, переробляє уявлення про себе, змінюючи, врешті, цілі і смисл самореалізації. Тому дуже важливою проблемою для самооцінки є її істинність, тобто адекватне ставлення людини до себе. Завищена оцінка не завжди стимулює потребу в самовдосконаленні, навпаки, нерідко „розхолоджує” людину, навіть може стати причиною зверхнього ставлення до інших. В подальшому це може призвести до трагічних наслідків. При низькій самооцінці, надмірній самокритичності, як правило, з'являється невпевненість у власних силах, а це також негативно відображається на самореалізації особистості. Показова в цьому плані одна з ранніх робіт К. Маркса „Роздуми юнака перед вибором професії”, де він пише про те, що хибне уявлення відносно наших здібностей „...Це помилка, яка мстить за себе... спричиняє нам більш страшні муки, ніж ті, які у змозі викликати зовнішній світ” [4,3]. Таким чином,

самооцінка органічно пов'язана з життєвим вибором, врешті, з сенсом життя людини. „...Вибір цей є такою дією, яка може знищити все життя людини, зруйнувати всі її плани і зробити нещасною. Серйозно зважити цей вибір – такий, відповідно, перший обов'язок юнака, що починає свій життєвий шлях і не бажає віддати випадкові найважливіші свої справи” [4,1].

Самореалізація особистості як явище є досить суперечливим процесом. Це, з одного боку, пояснюється її внутрішнім характером, описаним вище, де всі структурні передумови самореалізації особистості (самопізнання, самосвідомість, самооцінка) постійно взаємопереплітаються, взаємокоректуються, взаємодоповнюються. Це створює картину динамічного явища, коли особистість, самореалізуючись, може щоразу повертатись до кожної з цих передумов, ще і ще раз заглиблюючись у власну сутність і реалізуючи її кожний раз в іншому аспекті, іншим шляхом, іншими формами. По-друге, суперечливий характер самореалізації особистості зумовлений цілим рядом відповідних процесів у системі „індивід – суспільство”. Насамперед, відношенням соціального і біологічного. Протягом тривалого часу науково психологічна література або зовсім ігнорувала, або принижувала роль біологічного, природного в поведінці особистості. Воно розумілось як таке, що повністю підкорене соціальному в індивіді. Більше того, в філософії, науці, суспільній свідомості існує досить сильна тенденція заперечення природи людини взагалі, пропонується вважати, що її єдина „природа” – суспільство (історія). Може, цим і пояснюється та закритість та обмеженість досліджень феномена природного, соціального, їх взаємозв'язку. Однак в історії було немало відомих вчених, що пояснювали особливості соціальних процесів саме людською природою (Демокріт, Макіавеллі, Монтеск'є, Ніцше, Фрейд тощо).

Будь-який член суспільства є індивідуальністю. Разом з тим, він живе в певній системі соціального. Дилема індивідуального і соціального становить наступну суперечливість як особистості, так і її самореалізації. Соціальне репрезентує в структурі особистості суспільні зв'язки і відносини, які існують не поза індивідами, а між ними. Соціальне зумовлює загальну суспільну спрямованість, життєдіяльності особистості, спричинює ступінь прояву і реалізації індивідом своїх здібностей, потреб, знань, вмінь, навичок тощо. Однак людина, як відомо, вибірково ставиться до зовнішнього впливу. Ця вибірковість є концентрованим втіленням того неповторного, одиничного в особистості, унікального, яке перетворює типові зовнішні впливи і надає їм неординарного змісту в її духовному світі. Будь-яка людина як унікум сприймає суспільні цілі, ідеї, соціальні установки не в точному вигляді. Вона пропускає їх через призму своїх інтересів, сьогоденних і перспективних, індивідуальних базових цінностей. Таким чином, вона чинить опір соціальному, яке діє на індивіда переважно у вигляді стереотипного. Тому і в цьому плані самореалізація особистості є суперечливою, оскільки вона виступає як індивідуальний процес практичного втілення сутнісних сил особистості.

Як відомо, людина – істота активно творча. Кожний індивід розпредметнює історичний досвід лише завдяки його переробці. В цьому плані опредметнення, розглянуте і зрозуміле в індивідуальних формах, є міра і якість перетворення особистості в „представника” тієї чи іншої суспільної групи, політичної партії, громадської організації, виразника її інтересів. З іншого боку, індивід живе в рамках певної соціальної, культурної системи і цим визначається його свобода. Культура „входить” в сутнісні сили індивіда, коли він її розпредметчує. Таким чином, культура „опускається” на рівень конкретного та індивідуалізується. Звідси впливає той органічний взаємозв'язок особистості і суспільства, де вони виступають рівноправними сторонами одного процесу – суспільного розвитку.

За своєю сутністю самореалізація особистості є вільною діяльністю за усвідомленими цілями. Але і тут виявляється суперечливість даного процесу. Індивід прагне максимальної свободи, це його природне бажання. Реалізуючи її, він нашоується на свободу інших. Остання, таким чином, окреслює поле діяльності і самореалізації індивіда. Адже самореалізація особистості в своїй суті – процес усвідомлений, цілеспрямований, життєплановий. А планувати і ставити перед собою завдання можна лише в стабільному соціально-культурному середовищі. Якщо закон, що адекватно відображає права громадян, – основа суспільного устрою і функціонування держави, якщо він сприйнятий як реальна, фактична база стосунків між людьми, то він має бути усвідомлений громадянами. Потрібно, щоб людина бачила межі власних можливостей, незалежності, порубіжні форми і способи реалізації власної свободи. Це неможливо без потреби знання законів, норм права, володіння ними.

У зв'язку з попереднім аналізом необхідно зачепити ще один, дуже суттєвий момент самореалізації особистості. Йдеться про безпосередній її мотив – потребу в самореалізації. Пояснення останньої, як здається, допоможе у висвітленні багатьох аспектів життєдіяльності людини у соціумі.

Потреба в самореалізації особистості є її родовою, екзистенціальною потребою. Вона виступає головною спонукальною силою самоздійснення особистості, задаючи його характер, спрямованість, глибину. Виступаючи базовою, потреба особистості в самореалізації концентровано відображає структуру всієї системи потреб індивіда, надаючи останній характеру цілісного утворення. Причому, така цілісність фіксується рівнем підлеглості інших потреб цій, тобто тим, до якої міри потреба в самореалізації стала для людини домінантною в системі потреб взагалі і наскільки ця домінанта є стабільною.

Висновки

Підбиваючи підсумки зазначимо, що сказане дозволяє виокремити першу важливу особливість потреби особистості в самореалізації – її полівалентність, тобто можливість задоволення практично у всіх

сферах життєдіяльності. Тому, виявляючись щоразу завдяки певним конкретним спонукам, потреба у самореалізації „не знає” заданої об’єктивної спрямованості власного буття. *Таким чином*, вона є опосередкованою і задовольняється лише шляхом реалізації інших потреб.

Аналіз наукових узагальнень дозволяє нам зробити висновок, що самореалізацію особистості зараз потрібно прийняти беззастережно як широко розповсюджену і, можливо, універсальну тенденцію.

Література

1. Гегель Г.В. Эстетика: В 4-х т. – М., 1968. – Т. 1. – С. 37.
2. Коган Л.Н. Самореализация личности как социальный процесс // Социально-культурные предпосылки самореализации личности в социалистическом обществе. – Свердловск, 1983. – С. 11.
3. Крайг Г. Психология развития: пер. с англ. – СПб., 2000. – 987 с.
4. Маркс К., Энгельс Ф. Из ранних произведений. – М., 1956, – С. 1, С. 3.
5. Майерс Д. Социальная психология: пер. с англ. – СПб., 1997. – 684 с.
6. Райс Ф. Психология подросткового и юношеского возраста: пер. с англ. – СПб., 2000. – 655 с.
7. Столин В.В. Самосознание личности. – М.: Изд-во Московского университета, 1983. – 284 с.
8. Хьелл Л., Зиглер Д. Теория личности: пер. с англ. – СПб, 1997. – 606 с.
9. Зимбардо Ф., Ляйппе М. Социальное влияние: пер. с англ. – СПб., 2000. – 444 с.

Резюме

Статья посвящена проблеме социального восприятия, роста «Я», движению к познавательной-когнитивной зрелости, саморазвитию, самосовершенствованию, самоосмыслению. В модели А. Маслоу исследование поступательного движения «Я» к самоактуализации через самореализацию, т.е. реализацию собственного потенциала.

Summary

The article is devoted to problems of social perception, developing of “Ego”, motion to cognitive maturity, self-development, self-perfection, self-understanding. In maslow’s model developing of progressive movement of “Ego” to self-actualization goes through self-disposal, that is realization of personal potential.

УДК 159.923.2

З.С. Карпенко

АКСІОГЕНЕТИЧНІ ЕТАПИ СТАНОВЛЕННЯ Я-КОНЦЕПЦІЇ

В статті обговорюються теоретичні підходи щодо становлення Я-концептуальних структур особистості. Розкривається ідея збалансованого розвитку складових Я-концепцій.

Ключові слова: Я-концепція, аксіогенетичні етапи.

Постановка проблеми

Послідовне системологічне моделювання онтогенетичних аспектів становлення самосвідомості передбачає опертя на засадничі принципи і концепції, що володіють спроможністю холістичного охоплення і базовані на ідеї структурно-якісного і функціонального ускладнення досліджуваного феномену. Обґрунтована нами концепція аксіогенезу (розвитку ціннісно-сміслової сфери) особистості на засадах принципу інтегральної суб’єктності [1] дозволяє визначити аксіогенетичні етапи становлення Я-концепції як цілісної диспозиційно-інтенціональної структури, що акумулює в собі динамічні тенденції саморозвитку людини.

Згідно з постульованим вище принципом, здатність людини до самодетермінації і саморозвитку специфічним чином проявляється на п’яти рівнях:

- відносного суб’єкта — індивіда, носія інстинктивної активності;
- моносуб’єкта — власне суб’єкта чи діяча як чинника цілеспрямованої предметної діяльності;
- полісуб’єкта як особистості зі сформованою ціннісно-сміисловою свідомістю і здатністю до морального самовизначення;
- метасуб’єкта — індивідуальності, що творчо збагачує існуючу соціокультурну практику;
- абсолютного суб’єкта як втілення універсальних властивостей духовної природи людини.

Услід за Р. Бернсом під Я-концепцією ми розуміємо сукупність усіх уявлень індивіда про себе, яка включає переконання, оцінки і тенденції поведінки [2, 66]. Загальновизнаним є погляд на Я-концепцію як систему самоустановок з трьома структурними компонентами:

- когнітивним — "образ Я" (уявлення про себе);
- емоційно-ціннісним (афективним) — ставлення до себе в цілому або до окремих сторін своєї особистості, діяльності, поведінки, проявляється в системі самооцінок;
- конативним (поведінковим) — схильність до певних вчинків, за якими проглядається рівень домагань людини і підсумовується дія перших двох компонентів. Установки на самого себе можуть мати різний рівень усвідомленості, консистентності (взаємоузгодженості), стійкості-динамічності, актуалізованості тощо.

ЗМІСТ

Передмова	3
Булах І.С. Відповідальність як інтегративний компонент моральної самосвідомості підлітка	4
Воробійов А.М. Проблема самореалізації особистості як соціального явища в системі „суспільство-індивід”	9
Карпенко З.С. Аксіогенетичні етапи становлення Я-концепції	12
Ложкін Г.В., Воляннюк Н.Ю. Структурно-змістовні характеристики професійної самосвідомості тренера-викладача	14
Носков В.И. Самосознание как детерминанта поведения личности	19
Павелків Р.В. Особистісна норма як структурний компонент моральної свідомості та самосвідомості	23
Безлюдна В.І., Корчакова Н.В. Детермінація моральної поведінки дітей когнітивно-мотиваційними змінами моральної свідомості	26
Бігунова С.А. Культурологічно орієнтоване навчання як детермінанта розвитку самосвідомості особистості	30
Боровець О. Вплив колективістської та індивідуалістської спрямованості на самосвідомість підлітків	33
Бордюк В.М. Механізми самооцінки старшокласників у контексті процесу їх науково-дослідницької діяльності	36
Бреусенко-Кузнєцов О.А. Екзистенціальний аспект проблеми ціннісного виховання засуджених	38
Вронська В.М. Значення педагогічних інновацій для морального розвитку та самосвідомості учнів	42
Главінська О.Д. Детермінований вплив соціальних інститутів на формування самосвідомості молодшого школяра	43
Горбань Г.О. Структура формування професійної самосвідомості	46
Григорчук І.С. Волевиявлення як чинник морального становлення у світлі християнської духовної традиції	48
Дєдова Т.В. Часові детермінанти феномену сновидінь індивіда у циркадіанному періоді	51
Дружиніна І.А. Проблема становлення самосвідомості в процесі формування гармонійно розвинутої особистості студентів-психологів	54
Завацька Н.Є. Місце самосвідомості особистості в процесі соціально-психологічної адаптації	56
Залужна А.Є. Деструктивний вплив „масовизації” на моральну самосвідомість особистості (етнопсихологічний екскурс)	60
Іваник Г.С. Про деякі підходи до експериментального вивчення позитивного мислення старшокласників у парадигмі цілісності самосвідомості	64
Івашкевич Е.З. Психологічні особливості розвитку самосвідомості особистості засобами літератури	68
Квашук О.В. Телебачення як чинник формування моральної свідомості школярів	72
Кіт Н.В. Виховання національної свідомості молодших школярів	75
Климчик Т.В. Формування моральних цінностей старшокласників в умовах дитячого хорового колективу	78
Клочек Л.В. Роль процесів ідентифікації і відособлення у формуванні самосвідомості у підлітковому і ранньому юнацькому віці	81
Когутяк Н.М. Самоусвідомлення автентичності в контексті духовно-морального розвитку особистості	83
Козерацька Н.М. Моральна самосвідомість та її показники у студентів-першокурсників технічного вузу	85
Комаровська В.Л. Особливості економічної самосвідомості суб'єктів соціального простору	87
Корчакова Н.В. Презентація образу Я в інтернет-комунікації як психологічна проблема	90
Косарева О.І. Вплив дитячо-батьківських взаємин на формування самосвідомості дошкільника	94

Красновський В.М. Архитектура самосознания в опыте социального пространства подростка	98
Красновський В.М. Розвиток толерантних взаємовідносин підлітків в умовах соціального відчуження	104
Крошка О.І. Проблема усвідомлення індивідуально-психологічних властивостей як умова самовизначення старшокласників.....	110
Кулагіна Л.М. Особливості діагностики готовності особистості підлітка до здійснення морального вибору	113
Кулаков Р.С. Вплив навчання та виховання на формування моральної свідомості та самосвідомості у молодшому шкільному віці	117
Литвин-Кіндратюк С.Д. Соціально-історичні контури соматичного самовизначення суб'єкта харчової активності	121
Мельник О.В. Психолого-педагогічне проектування профорієнтаційної роботи зі старшокласниками	124
Михальчук Н.О. Смыслоутворення особистості як психологічна проблема	128
Михальчук Ю.О. Аналіз психологічного змісту поняття етнічної самосвідомості у сучасній науці ...	131
Моначин І.Л. Протистояння як фактор особистісного самостворення.....	135
Новотна М.А. Психологічні особливості самосвідомості підлітка в сучасному правовому полі	137
Одолінський В.Г. Проблемне поле майбутнього у свідомості старшокласників	140
Павелків В.Р. Ситуативний фактор агресивності у самосвідомості підлітка.....	145
Павелків О.М. Психологічні особливості та умови професійного самовизначення старшокласників у процесі вивчення курсу шкільної математики.....	148
Пальчевський С.С. Акмеологічні основи технологізації самовизначення особистості у процесі її підготовки до творчої професійної діяльності.....	152
Петренко В.В. Виховання національної самосвідомості особистості в процесі вивчення української народної пісні	156
Петренко О.Б. Проблема становлення гендерної самосвідомості особистості: теоретичний аспект	159
Потапчук Є.М. Збереження психічного здоров'я особистості як соціально-психологічна проблема...	164
Прохоров Б.І. Творча уява як чинник саморозвитку дитини-дошкільника	164
Рашковська І.В. Образ ідеального „Я” в структурі моральної самосвідомості підлітка	168
Рудюк О.В. Ідентифікаційні структури особистості в контексті аналізу концепту самосвідомості	170
Сардига О.В. Індивідуальний підхід до учня у процесі виставлення оцінки	172
Севастьянович Н.М. Системний підхід до вивчення особистості	175
Сіранчук Н.М. Розвиток моральної самосвідомості у дітей та підлітків	178
Смалько М.Ф. Формування Я-концепції як важливий фактор самоусвідомлення обдарованої особистості.....	182
Смольська Л.М. Подвійна природа щастя в особистісному вимірі.....	186
Софіянчук З.С. Вплив статевих відмінностей на розвиток соціального інтелекту дошкільників	189
Співак Л.М., Романова О.В. Проблема співвідношення між поняттями „Я-концепція” та „Я-образ” особистості у психології	193
Ставицька О.Г. Паралінгвістичні засоби мовлення вчителя та усвідомлення моральних вимог вихованцями	198
Сторож О.В. Аналіз основних теоретико-методологічних підходів до вивчення і розвитку самосвідомості особистості	202
Суслова Н.В. Соціально-психологічний тренінг як засіб розвитку самосвідомості.....	207
Тимощук Н.С. Формування самосвідомості старшокласників у процесі особистісно орієнтованого виховання	209
Ткач Т.В. Діалектика інтересів особистості і суспільства в системі безперервної освіти	212
Ткачук Т.Л. Особистісні новоутворення як умова лібералізації моральних цінностей підлітків.....	216
Уличний І.Л. Формування потенціалу професійного самовдосконалення старшокласників у теорії і практиці шкільної профорієнтації	219

Філоненко М.М. Екологічна самосвідомість як основа особистісного становлення.....	223
Шевчук О.А. Роль системної валеологічної настанови у формуванні гендерних стереотипів серед підлітків	225
Шугай М.М. Психологічний аналіз генези національної самосвідомості особистості	232
Юрченко В.М. Духовна природа людської свідомості та підсвідомості	235
Яцюк Н.О. Формування моральної рефлексії молодших школярів у навчально-виховному процесі	237
Відомості про авторів	245

Наукове видання

**ОНОВЛЕННЯ ЗМІСТУ, ФОРМ ТА МЕТОДІВ НАВЧАННЯ І
ВИХОВАННЯ В ЗАКЛАДАХ ОСВІТИ**

СЕРІЯ:

Психологія

*ФОРМУВАННЯ ПАРАДИГМИ САМОСВІДОМОСТІ
У ПСИХОЛОГІЧНІЙ НАУЦІ*

Збірник наукових праць

Наукові записки Рівненського державного гуманітарного університету

Випуск 30

Заснований в 1996 р.

Відповідальний за підготовку збірника до видання Янцур М.С.

Технічний редактор Курченко Н.Б.

Комп'ютерна верстка Суходольський В.І., Галабурда О.П.

Здано до набору 01.11.2004 р. Підписано до друку 3.11.2004 р.

Формат 60x84 1/8. Папір офсетний № 1. Гарнітура Times New Roman. Друк

різографічний. ум друк. арк. 27,96. Обл. вид. арк. 2,8,38. Замовлення №• 17/1. Тираж 120.

Адреса редакції: 33028 м. Рівне, вул. Остафова, 31

Рівненський державний: гуманітарний університет, кафедра професійної педагогіки і трудової підготовки (к. 98, тел. 22-11-18)

Віддруковано в редакційно-видавничому відділі
Рівненського державного гуманітарного
університету 33028 м. Рівне, вул. С.Бандери, 12,
тел. 26-48-83

0-59 Оновлення змісту, форм та методів навчання і виховання в закладах освіти. Формування парадигми самосвідомості у психологічній науці: Збірник наукових праць. Наукові записки Рівненською державного гуманітарного університету. Випуск 30. — Рівне: РДГУ, 2004. — 250 с.

ISBN 966 — 7281 — 07 — 8.

Збірник наукових праць містить статті з актуальних проблем психології самосвідомості.

Опубліковані матеріали можуть бути корисними для науковців, практичних психологів, вихователів, учителів, викладачів та студентів вищих навчальних закладів гуманітарного спрямування.

УДК: 37: 371: 372: 373: 374: 376: 378: 379

ББК 74.20